The Greek Review of Social Research

Vol 36 (1979)

36-37

Διαφορές των φύλων και ψυχολογική ταυτότητα

Μαρία Νασιάκου

doi: [10.12681/grsr.462](https://doi.org/10.12681/grsr.462)

Copyright © 1979, Μαρία Νασιάκου

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/).

To cite this article:

Νασιάκου Μ. (1979). Διαφορές των φύλων και ψυχολογική ταυτότητα. *The Greek Review of Social Research*, 36, 357-364. <https://doi.org/10.12681/grsr.462>

διαφορές τῶν φύλων καί ψυχολογική ταυτότητα

τῆς
Μαρίας Νασιάκου

Τό πρόβλημα τῶν διαφορῶν στά δύο φύλα καί ἡ μεταβίβαση τοῦ ἀρσενικοῦ καί θηλυκοῦ προτύπου στήν πρώτη παιδική ἡλικία δέν εἶναι καινούργιο θέμα, ἡ ἐπανεξέτασή του ὁμως ἀποκτά τελευταία ἀνανεωμένο ἐνδιαφέρον.

Ἡ ἰσχυρή ἀμφισβήτηση τῶν παραδοσιακῶν ρόλων τοῦ κάθε φύλου, πού ἐκφράζεται κυρίως μέ τό ἰδιαίτερα σημαντικό πολιτισμικό κίνημα γιά τήν ἀπελευθέρωση τῆς γυναίκας, καί ἡ διατυπωμένη ἀπό τό κίνημα αὐτό ἀνάγκη γιά ἰσότητα τῶν δύο φύλων, ἀποτελέσαν τήν ἀφορμή γιά μιὰ τέτοια ἐπανεξέταση.

Ἡ σημερινή ἐπιστημονική ὀπτική ἀποκλείει τήν ἀποσπασματική μελέτη τοῦ θέματος, σάν νά ἦταν δηλαδή ἓνα ἐπί μέρους ψυχοκοινωνικό φαινόμενο, καί τό ἐξετάζει σέ συνάρτηση μέ τή βιολογική του διάσταση καθώς καί μέ ἄλλες ψυχοκοινωνικές μεταβλητές. Ἔτσι, ἀποφεύγει νά δώσει μιὰ μερική ἐρμηνεία, πού θά κινδύνευε γιά ἄλλη μιὰ φορά νά καταλήξει σέ ψευδή ἢ ἀντιεπιστημονικά ἀποτελέσματα.

Ἡ ὑπαρξή τοῦ ἀρσενικοῦ καί θηλυκοῦ προτύπου ἔχει ἀπό πολλά χρόνια ἀπασχολήσει τήν ψυχολογία, τήν κοινωνιολογία καί γενικά τίς ἀνθρώπινες ἐπιστήμες. Γιά πολλούς αἰῶνες, ἡ «γυναϊκεία φύση» ἀποτελοῦσε ἓνα εὐχρηστο, εὐκόλο σύστημα ἐρμηνείας. Σήμερα, διαπιστώνεται μιὰ μονομερής μετατόπιση τοῦ ἄξονα ἐρμηνείας τοῦ φαινομένου αὐτοῦ: ἡ προσπάθεια κατάρριψης τῶν μύθων τῆς «γυναϊκείας φύσης» ὥθει στήν καταδίκη τῶν κοινωνικῶν αἰτιῶν του, περιορίζει ὁμως κάπως τό πρόβλημα στήν κοινωνική του διάσταση.

Τά στερεότυπα πού εἶχαν δημιουργηθεῖ, οἱ προεπιστημονικές δοξασίες, οἱ μύθοι καί οἱ πεποιθήσεις πού ἐπικρατοῦσαν γύρω ἀπό τίς διαφορές τοῦ κάθε γένους καί πού καθορίζονταν αὐστηρά ἀπό τή «φύση» τους, ἐνισχύθηκαν ἀργότερα καί ἀπό τά ἀποτελέσματα πολλῶν κοινωνικῶν ἐρευνῶν πού χρησιμοποιοῦντας τούς κοινωνικούς αὐτούς μύθους σάν ἀξιώματα τούς πρόσθεσαν ἐπιστημονικοφάνεια καί τούς ἐνίσχυσαν σημαντικά. Τά ἀποτελέσματα αὐτά, ντυμένα μέ τήν ἐπιστημονική ὀρολογία, συνέβαλαν στή δημιουργία τῶν γενικότερων κοινωνικῶν ἀξιολογήσεων πού ἀπηχοῦσαν τίς ἐκάστοτε κοινωνικές καί πολιτικές ἐπιταγές.

Ὁ σαφής διαχωρισμός τῶν φύλων (καί κατ' ἐπέκταση οἱ ρόλοι τοῦ κάθε φύλου καί ἡ θέση του στήν κοινωνία) ὑπῆρξε ἀποτέλεσμα περισσότερο ἰδεολογικῆς διαμάχης καί λιγότερο ἐπιστημονικῆς διερεύνησης· παρόλο πού πολλά ἀπό τά ἐπιχειρήματα πού ὑποστήριζαν τή βιολογική ἀνωτερότητα τοῦ ἀρσενικοῦ προτύπου ἦσαν ἀνεπιστημονικά ἢ ἀκόμη ἀντιεπιστημονικά, τοῦτο δέν ἐμπόδισε νά ἔχουν μεγάλη διάδοση καί ἐπιτυχία. Ἡ ἱστορία ἄλλωστε τῶν ἰδεῶν μᾶς δείχνει πόσο διάφορες θεωρίες καί ἰδεολογίες μπορεῖ γιά χρόνια νά ἐπηρεάζουν τήν ἀν-

θρωπότητα, νά κινητοποιοῦν τή συμπεριφορά, χωρίς αὐτό νά σημαίνει πῶς τό περιεχόμενο τους ἀνταποκρίνεται στήν πραγματικότητα, στήν ἐπιστημονική ἀλήθεια.

Παρόλη τήν ἀνάπτυξη τῶν κοινωνικῶν καί ἀνθρωπιστικῶν ἐπιστημῶν, πού θά περίμενε κανεῖς νά συντελέσει στό ξεκαθάρισμα τῶν «παραδεγμένων» μύθων ὡς πρός τό θέμα αὐτό, ἡ βοήθεια, τό φῶς, δέν ἦρθε, ὅσο καί νά φαίνεται παράδοξο, ἀπό αὐτές ἀλλά ἀπό τίς θετικές ἐπιστήμες· πρέπει μάλιστα νά τριαντάει ὅτι πάρα πολλές παρατηρήσεις ξεπήδησαν τυχαῖα κατά τή διάρκεια ἐρευνῶν πού εἶχαν ἄλλο ἀντικείμενο καί ὄχι τή μελέτῃ τῆς διαφορᾶς τῶν φύλων.

Μεθοδολογικά, εἶναι ἀλήθεια πῶς οἱ κοινωνικές ἐπιστήμες μποροῦν πολύ δυσκολότερα ν' ἀποδεικνύουν πειραματικά τίς ὑποθέσεις πού μελετοῦν. Τά ἀποτελέσματά τους, ὅμως, συχνότερα συμπερασματικά παρά ἀποδεικτικά, ἐκλαμβάνονται σάν ἀτράνταχτες καί ἀμετακίνητες ἀποδείξεις. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, στίς ἐρευνες αὐτές οἱ ὑποθέσεις ἐργασίας καί ἡ ἐρμηνεία τῶν ἀποτελεσμάτων εἶναι ὑποχρεωτικά στενά δεμένες μέ τίς πεποιθήσεις, τή στάση ἀπέναντι στά προβλήματα, τίς ἀξίες, καί γενικότερα μέ τήν ἰδεολογία τῶν ἀτόμων πού διενεργοῦν τίς ἐρευνες. Εἶναι ἀδύνατο νά ἀποκλεισθεῖ ἐντελῶς ὁ ἀνθρώπινος συγκινησιακός παράγοντας πού μάς παρασύρει ἀκόμα καί ὑποσυνείδητα καί ἐμπειράει τίς ὑποθέσεις μας καί τά εὐρήματά μας (τά εὐρήματα κάθε κοινωνικοῦ ἐρευνητή χρωματίζονται περισσότερο ἀπό κάθε ἄλλο ἀπό τίς ἀξίες πού ἔχει ἐνστερνισθεῖ καί τά στερεότυπα στό ὁποῖα ὑπακούει), καί ἔτσι πολύ συχνά ὁ κοινωνικός ἐπιστήμονας μπορεῖ νά εἶναι θύμα τῶν ἀπόψεων, τῶν στάσεων, τῆς ἰδεολογίας γενικά πού πιστεῦει καί ἀκολουθεῖ, ἀλλά συγχρόνως καί ὑπεύθυνος ἀπό μέτρο πού ἀφῆνται νά ἐνδίδει, στό μέτρο πού ἀδυνατεῖ νά ἐλέγχεται ἡ ἀδυνατεῖ νά ἀποδεχθεῖ πῶς τά ἀποτελέσματα τῶν ἐρευνῶν του εἶναι ἄλλως συμπερασματικά, ἐνδεικτικά. Οἱ μέθοδοι, οἱ παρατηρήσεις, ἐξαρτῶνται ἀπό τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο τίθεται ἡ ἐρώτηση, ἄρα καί ἀπό τό στόχο πού ἐρευνητή· εἶναι ἐπομένως σέ ἄμεση σχέση μέ τά ἀποτελέσματα.

Ἀντίθετα, οἱ ἐρευνες τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν, καθότι εἶναι πολλές φορές ἀναγκασμένες ν' ἀκολουθήσουν αὐστηρότερη μεθοδολογία, ἔχουν τό μεγάλο προσόν τῆς ἡσυχαστικῆς ἐμπλοκῆς τῶν ἐρευνητῶν, πράγμα πού ἐπιτρέπει στούς τελευταίους μεγαλύτερη ἀντικειμενικότητα καί τούς ὑποχρεώνει σέ ἀποδείξεις γιά τίς ὁποῖες δέν αἰσθάνονται ὑπεύθυνοι (χωρίς τοῦτο νά σημαίνει πῶς καί αὐτοί εἶναι ἀλάθητοι).

Οἱ θετικές ἐπιστήμες, ὅπως ἡ φυσιολογία, ἡ βιολογία καί ἄργότερα ἡ γενετική, χωρίς οἱ ἴδιες νά τό ἐπιδιόκουν, ἀρχισαν μέ τίς ἀποδείξεις τους νά κλονίζουν καί νά διαβρῶνουν τά κρατοῦντα συστήμα-

τα ἐρμηνείας καί νά τοποθετοῦν διαφορετικά τήν προβληματική τοῦ θηλυκοῦ φύλου σέ σχέση μέ τό ἀρσενικό. Ἐπένευσαν, χάρις στίς ἀκριβεῖς μελέτες τους, στή γυναῖκα νά ἐλευθερωθεῖ κατά ἕνα μεγάλο μέρος ἀπό τή «φύση» τῆς. Ἡ πρόοδος, ἰδιαίτερα τῆς γενετικής ἐπιστήμης, ἐλευθέρωσε τή γυναῖκα ἀπό τήν εὐθύνη πού τῆς εἶχε ἀποδοθεῖ γιά τό φύλο τοῦ παιδιοῦ πού φέρνει στή ζωή, παρόλο πού ἀκόμη σήμερα ἡ εὐθύνη τοῦ ἀνδρικοῦ τύπου χρωμοσώματος ΧΥ στόν καθορισμό τοῦ φύλου τῶν ἀπογόνων δέν εἶναι καθόλου γνωστικός κοινός τόπος. Οἱ γνώσεις γύρω ἀπό τή φυσιολογία τῆς ἀναπαραγωγῆς ἀπάλλαξαν τή γυναῖκα ἀπό τή διαδεδομένη πίστη καί πεποίθησιν τῆς πῶς μοναδική σκοπιμότητα τῆς ὑπαρξῆς τῆς ἦταν αὐτή ἡ λειτουργία. Ἡ ἀνάπτυξη τῆς ἱατρικῆς ὑγιεινῆς ἐπιμήκυνε σημαντικά τή διάρκεια τῆς ζωῆς τῆς γυναίκας—θάνατος ἀπό κακές γέννες κτλ.—καί ἐλάττωσε σέ μεγάλο βαθμό τήν περίοδο ζωῆς τῆς πού ἦταν ἀφιερωμένη στήν ἀναπαραγωγή. Ἡ πρόοδος τῶν θετικῶν ἐπιστημῶν εἶχε ὅς συνέπεια νά ξεκαθαριστοῦν οἱ μέχρι τώρα συγκεχυμένες ἔννοιες: σεξουαλικότητα-ἀναπαραγωγή-μητρότητα-ἐκπαίδευση.

Ὅλες αὐτές οἱ ἀνακαλύψεις βοήθησαν νά φανοῦν καθαρότερα καί νά ἀποκαλυφθοῦν οἱ πολιτισμικές πλευρές, οἱ διάφορες θεολογίες, οἱ φανερές ἡ λανθάνουσες ἰδεολογίες καί, γενικά, οἱ παράγοντες ἐκεῖνοι πού μποροῦν νά θεωρηθοῦν ὑπεύθυνοι γιά τήν κοινωνική ἀξιολόγησιν τῆς διαφορᾶς τῶν φύλων.

Εἶναι σήμερα ἀποδεδειγμένο πῶς ἡ ἄποψη γιά μιὰ δεδομένη, αἰώνια καί ἀναλλοίωτη «φύση» τῆς γυναίκας, εἶναι καθαρά κοινωνικό κατασκεῦασμα. Ἄλλωστε, τό ἰδιαίτερο προνόμιο τοῦ ἀνθρώπινου εἶδους εἶναι τό συνεχές γίνεσθαι, προϊόν μιᾶς διπλῆς ἐξέλιξης: τῆς βιολογικῆς ἐξέλιξης τῶν εἰδῶν, πού, στό ἀνθρώπινο εἶδος, καταλήγει στό *homo sapiens*, καί τῆς πολιτισμικῆς ἐξέλιξης, πού μόνο στό ἀνθρώπινο εἶδος πῆρε τή σκυτάλη τῆς βιολογικῆς ἐξέλιξης. Δέν πρέπει, ἐξ ἄλλου, νά λησμονοῦμε πῶς αὐτή ἡ πολιτισμική ἀνάπτυξη μπορεῖ μέ τή σειρά τῆς νά ἐπιφέρει περαιτέρω βιολογική ἐξέλιξη, ἀφοῦ ὁ ἄνθρωπος εἶναι ἱκανός νά μεταβάλλει τό περιβάλλον του· οἱ μεταβολές αὐτές τῶν περιβάλλοντος μποροῦν νά ἔχουν ἐπιπτώσεις καί στό νευροφυσιολογικό του σύστημα καί, σέ τελευταία ἀνάλυση, στή συμπεριφορά του. Ἡ πολιτισμική ἐξέλιξη εἶναι ἡ λογική ἐξέλιξη τῶν ἀνθρωποειδῶν ὡς τόν ἄνθρωπο· κατά συνέπεια, ὁποιαδήποτε καί νά εἶναι τά βιολογικά θεμέλια τῆς συμπεριφοράς καί τό ρίζωμά τους στή φυλογένεση, δέν ἀρκοῦν γιά νά δεσμεύσουν τό μέλλον τοῦ πολιτισμοῦ πού εἶναι σέ συνεχή ἐξέλιξη.

Ὁ ἄνθρωπος ἀπό τή φύση μῆκε στόν πολιτισμό. Αὐτό μόνο τό γεγονός κάνει τόν ἄνθρωπο προῖον μιᾶς αὐτοδιομιουργίας. Σέ ὅλη τή διάρκεια

της εξέλιξης της ιστορίας του ανθρώπου (ατομικής ή συλλογικής), οι παράγοντές της, τόσο οι φυσικοί όσο και οι πολιτισμικοί, βρίσκονται πάντα σε μία συνεχή αλληλεπίδραση.

Είναι αναληθές και αντιεπιστημονικό να εξηγου-
με τη «γυναικεία φύση» μόνο σαν κατασκευάσμα της κοινότητας ή μόνο σαν προϊόν της φύσης. Έχει έτσι μεγάλη σημασία οι έρευνες πάνω στο θέμα της διαφορής των φύλων να ξεκινούν από τη βιολογία, τους βιολογικούς προσδιορισμούς που βρίσκονται στη βάση της διαφορής, ώστε να εξετάζεται αν οι διαφορές αυτές είναι τόσο ξεκάθαρες όσο θα τις ήθελε και θα τις επιθυμούσε μία άπλουστευτική, και γι' αυτό καθισχυαστική, θεωρία και αν μπορούμε από την ίδια τη βιολογία να σχηματίσουμε μία αντίληψη τόσο «πάγια» γι' αυτές τις διαφορές, όσο αυτή που φαίνεται να είχαμε μέχρι σήμερα.¹

Σύμφωνα με τις βιολογικές και γενετικές έρευνες, έχει αποδειχθεί πως ανάμεσα στα δύο φύλα υπάρχουν διαφορές, αλλά, είτε βιολογικές είτε γενετικές, αυτές οι διαφορές δεν φανερώνουν ποτέ μία μερική ή όλική ανωτερότητα ή κατωτερότητα του ενός φύλου σε σχέση με το άλλο. Οι ίδιες μάλιστα οι έννοιες της ανωτερότητας και κατωτερότητας αποτελούν άσποπασματικές εκτιμήσεις που προϋποθέτουν μία κλίμακα πολιτισμικών αξιών. Άλλωστε, η πρώτη βιολογική σχέση άρσενικού και θηλυκού (ή σχέση της αναπαραγωγής) βασίζεται στην αρχή της *συμμετρικής συμπληρωματικότητας*:² των δύο φύλων, δηλαδή στην ισόμετρη συμμετοχή και των δύο, και όχι άπλως στην αρχή της συμπληρωματικότητας σύμφωνα με την οποία αυτό που μόνο αρκεί για την επίτευξη ενός έργου είναι η αλληλεξάρτηση των δύο στοιχείων, πράγμα που δεν προϋποθέτει φυσικά την ισότητα.

Ο τρόπος της μακράιωσης συμβίωσης των δύο φύλων (νομαδική ζωή/μόνιμη διαμονή),³ με όλες τις έμμεριες και τα βιώματα που συνσώρευσε, δημιούργησε το διαφορετικό ποσοτικά και ποιοτικά καταμερισμό της εργασίας ανάμεσα στις γυναίκες και τους άντρες.

Οι έρμηνείες για την κατανομή των ρόλων ανάλογα με το φύλο εξηγοθούν στη διαφορά αυτή είτε από τον ιδιαίτερο προσανατολισμό που έπαιρναν τα κίνητρα μόνο από τη διαδικασία της κοινωνικοποίησης, είτε ως αποτέλεσμα ένδογενών βιολογικών διαφορών. Η δεύτερη αυτή θέση υποστηρίζει ότι το άρσενικό και το θηλυκό γένος διαφέρουν σημαντικά ως προς τα χαρακτηριστικά τους, τα φυσικά και τα ψυχολογικά. Οι υποστηρικτές αυτής της αν-

τίληψης αναγνωρίζουν τη σημασία της εκμάθησης με μία επιφύλαξη: *αυτό που μαθαίνεται* είναι το ιδιαίτερο περιεχόμενο της ψυχολογικής ταυτότητας του φύλου και όχι η γενική προδιάθεση. Τελικά, οι δύο θέσεις δεν είναι ασυμβίβαστες και γι' αυτό δεν θεωρούνται αντιθετικές.

Ο άπέραντος κατάλογος των δεδομένων που προέκυψαν από τις έρευνες πάνω στην κοινωνική εκμάθηση και το βιολογικό παράγοντα που την καθορίζει, μās υποχρεώνει να λαβαίνουμε πάντα υπ' όψη μας τη βαθειά και σύνθετη αλληλεπίδραση των δύο αυτών παραγόντων, του βιολογικού και του κοινωνικού.

Τα τελευταία χρόνια οι έρευνες—ιδίαιτερα νευρο-ψυχοφisiολογικές—έδωσαν μεγάλη προσοχή στην εξακρίβωση της «λειτουργικής ασυμμετρίας μεταξύ άριστερου και δεξιού έγκεφαλικού ήμισφαιρίου». Ανάμεσα σε πλήθος διερευνήσεων και επί μέρους συμπερασμάτων, δύο φαίνονται να είναι οι βασικές διαπιστώσεις: α) πώς υπάρχει ένα είδος ανταγωνισμού μεταξύ του δεξιού και άριστερου ήμισφαιρίου, τουλάχιστον όσον αφορά το λόγο—το δεξιό ήμισφαίριο είναι ουσιαστικά βουβό—και β) πώς δεν μπορούμε να μιλάμε για επικράτηση του ενός ή του άλλου ήμισφαιρίου σχετικά με μία ειδική έγκεφαλική δραστηριότητα, αλλά για ένα έντελώς διαφορετικό τρόπο χειρισμού της πληροφορίας και ανάλογα διαφορετικής απόκρισης εκ μέρους του ενός ή του άλλου ήμισφαιρίου. Οι λειτουργίες βέβαια αυτές δεν εντοπίζονται στεγανά κατά ήμισφαίριο και, σε τελευταία ανάλυση, δεν μπορεί παρά να είναι έργο άμφιημισφαιρικό.⁴ Οι έρευνες και οι διαπιστώσεις ως προς την εντόπιση των διαφορών λειτουργιών και δραστηριοτήτων, όδηγησαν τους επιστήμονες, όπως τον Lansdell,⁵ και σε ένα άλλο έρωτημα: "Αν υπάρχει διαφορετικός τύπος όργάνωσης του έγκεφάλου κατά φύλο. Το σημαντικό σημείο σε αυτό το έρωτημα ήταν να μελετηθεί αν υπάρχει διαφορά κατά φύλο στο βαθμό εξειδίκευσης του άριστερου ήμισφαιρίου σχετικά με την ειδική έγκεφαλική δραστηριότητα του λόγου (της γλώσσας). Αυτή η πιθανή διαφορά δεν φαίνεται να γίνεται παραδεκτή από όλους τους μελετητές. Οι διαφορές όμως της όργάνωσης του έγκεφάλου κατά φύλο είναι πιο έντονες, όταν μελετάται η δραστηριότητα της αντίληψης του χώρου (H.J. Hannay,⁶ Lansdell,⁷ Levy and

4. Γ. Χειμωνάς, «Έγκέφαλος και Λόγος», Περιοδ. *Σπειρα*, Νοέμβριος 1978.

5. H. Lansdell, «The Effect of Neurosurgery on a Test of Prov-
erbs», *American Psychologist*, 1961, 16, σελ. 448.

6. H.J. Hannay, «Real or Imagined Incomplete Lateralization of
Function in Females?», *Perception and Psychophysics*, 1976, 19,
σελ. 349-352.

7. H. Lansdell, «A Sex Difference in Effect of Temporallobe Neu-
rosurgery on Design Preference», *Nature*, 1962, 194, σελ. 852-854.

1. Bλ. Odette Thibault, «Le fait biologique», *Le fait féminin*, Fayard, 1978.

2. Bλ. Alain Laurent, *Féminin masculin*, Seuil, 1975.

3. Bλ. Andrée Michel, *Femmes, sexisme et sociétés*, PUF 1977.

Reid,⁸ MacGlone and Davidson.⁹ Στά συμπεράσματα αὐτά φαίνεται πὺς στοὺς ἄντρες κυριαρχεῖ σέ «βαθιὸ ἐξειδικεύσης» τὸ δεξιὸ ἡμισφαίριον πὺς εἶναι καὶ περισσότερο ὑπεύθυνο στὸ νὰ ὀργανώνει τὴν πληροφωρία ὑπὸ μορφὴ δόλητας, νὰ ἀντιλαμβάνεται τὶς σχέσεις τοῦ μέρους πρὸς τὸ ὅλο, νὰ συναρμολογεῖ τὸ μέρος πρὸς τὸ ὅλο. Τὸ δεξιὸ ἡμισφαίριον εἶναι ὑπεύθυνο γιὰ λειτουργίες, ὅπως ἡ χωρογνωσία, λειτουργία τοῦ χῶρου, καὶ ἡ προσωπογνωσία.

Ἐνδεικτικὰ ἦσαν καὶ τὰ ἀποτελέσματα πὺς παρατηρήθηκαν στὶς ἔρευνες πὺς ἔγιναν μέ παιδιὰ (ἀγόρια-κορίτσια). Στά πειράματα αὐτά μέ παιδιὰ φυσιολογικὰ ἀποδείχθηκε πὺς στὰ ἀγόρια ὑπῆρχε μεγαλύτερη συμμετοχὴ τοῦ δεξιοῦ ἡμισφαιρίου γιὰ τὴν ἀναγνώριση, ἀντίληψη τοῦ χῶρου καὶ γιὰ τὴ σχέση τοῦ μέρους πρὸς τὸ ὅλο, ἐνῶ στὰ κορίτσια ἡ ἴδια δραστηριότητα πραγματοποιοῖται ἀπὸ μιὰ διαδικασία τῶν δύο ἡμισφαιρίων. Μέ βάση αὐτά τὰ ἀποτελέσματα, οἱ ἐρευνητὲς ὑποθέτουν πὺς εἶναι δυνατό στὰ ἀγόρια νὰ ὑπάρχει μεγαλύτερη ἐξειδικεύση τοῦ δεξιοῦ ἡμισφαιρίου ὡς πρὸς τὶς χωροδιαγνωστικὲς ἱκανότητες.¹⁰ Ἔτσι, καταλήγουν οἱ ἐρευνητὲς, οἱ ἴδιες νευρολογικὲς δομὲς μποροῦν νὰ ἔχουν διαφορετικὲς λειτουργίες κατὰ φύλο, ἡ ἁλῶς ἡ ἴδια λειτουργικὴ δραστηριότητα μπορεῖ νὰ ἐκτελεστεῖ ἀπὸ διαφορετικὲς νευρολογικὲς δομὲς στὰ ἀγόρια καὶ στὰ κορίτσια. Θὰ πρέπει νὰ γίνουν πάντως ἀκόμη πολλὲς ἔρευνες γιὰ νὰ ἐπαληθευτεῖ ἡ ἀναίρεθὴ ἡ παραπάνω ὑπόθεση, νὰ βρεθεῖ δηλαδὴ ἂν ὑπάρχει διαφορετικὸς τύπος ὀργάνωσης τοῦ ἐγκεφάλου κατὰ φύλο. Ἀλλὰ, ἀκόμη καὶ ἂν παραδεχτοῦμε ὅτι ὁ ἐγκέφαλος τοῦ ἀρσενικοῦ λειτουργεῖ διαφορετικὰ ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλο τοῦ θηλυκοῦ, τοῦτο δὲν σημαίνει βέβαια ὅτι ὁ ἕνας τύπος ὀργάνωσης εἶναι ἀνώτερος ἀπὸ τὸν ἄλλο. Ἄν δηλαδὴ μιὰ δραστηριότητα μπορεῖ νὰ ἐκτελεστεῖ μέ διαφορετικὸς τρόπος, μπορεῖ κάθε φύλο νὰ ἐπιστραφεῖ σὲ τὴ δική του στρατηγική, τὴ δική του ἱκανότητα γιὰ νὰ τὴν πραγματοποιεῖ. Εἶναι δυνατό βέβαια ὁ ἕνας τρόπος νὰ εἶναι ἀποτελεσματικότερος ἀπὸ τὸν ἄλλο, ὡς πρὸς ὀρισμένες λειτουργίες, ἀλλὰ αὐτὸ μπορεῖ νὰ ὀδηγήσει στὴν ἐπιλογὴ ὀρθολογιστικότερων εκπαιδευτικῶν καὶ ἐπαγγελματικῶν τρόπων ἀντιμετώπισης ἀνάλογα μέ τὶς ἀνάγκες τοῦ κάθε φύλου.

Τὰ ἀποτελέσματα αὐτά δείχνουν πόσο δυσχερὲς εἶναι ἡ θέσις ἰδιαίτερα τῶν ψυχολόγων πὺς καταπιάνονται μέ τὶς διαφορὲς τῶν φύλων καὶ πὺς ἀφοροῦν

εἶτε τὶς ἱκανότητες εἶτε τὴ συμπεριφορὰ τῶν ἀτόμων ἀνάλογα μέ τὸ φύλο τοῦς. Οἱ ἐρευνητὲς πρέπει συνεχῶς νὰ διερευνῶνται τόσο γιὰ τὶς μεθόδους παρατήρησης, ὅσο καὶ γιὰ τὸν τρόπο κωδικοποίησής τῆς, γιὰ τὴν πιθανὴ αἰτιολογία τῶν φαινομένων πὺς παρατηροῦν καὶ τὶς ἐρμηνείες πὺς θὰ κάνουν.

Τὸ θέμα τῆς πιθανῆς αἰτιολογίας εἶναι τὸ πιὸ δύσκολο, γιὰτὶ σπάνια μποροῦμε νὰ μετρήσουμε τὸ ποσοστὸ συμβολῆς τοῦ κάθε παράγοντος. Δὲν μποροῦμε νὰ ξέρομε ποῖο εἶναι ἀκριβῶς τὸ γενετικὸ ἐπίπεδο πὺς ἐπιτρέπει τὴν ἀνάπτυξη ὀρισμένων ἱκανοτήτων, οὔτε πόσο τὸ ὁρμονικὸ σύστημα, ὁ ἰδιαίτερος ρυθμὸς ἀνάπτυξης, ἡ συγκεκριμένη ἐκπαίδευσις καὶ, γενικά, τὸ κοινωνικὸ περιβάλλον μποροῦν νὰ ἐπιδράσουν στὴ δημιουργία τῶν διαφορῶν.

Ἡ μεθοδολογικὰ ὀρθότερη ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος εἶναι ὁ μελετητὴς νὰ συνεκτιμᾷ καὶ νὰ συνυπολογίζῃ τοὺς βιολογικοὺς καὶ κοινωνικοὺς παράγοντες πὺς συμβάλλουν στὴν ἑτερογένεια τῶν δύο φύλων καθὼς καὶ στὶς ἰδιαιτερότητες τοῦς. Ἀλλωστε, μποροῦμε κάλλιστα ν' ἀναγνωρίσουμε τὶς ἀληθινὲς ἰδιαιτερότητες κάθε φύλου, χωρὶς αὐτὲς οἱ διαφορὲς νὰ σημαίνουν μιὰ ἀνισότητα καὶ νὰ ὀδηγοῦν σὲ μιὰ ὑποχρεωτικὴ διάκριση ἀνάμεσα στὸ status καὶ τοὺς ρόλους.

Ἡ ὀρθή, δηλαδὴ ἀπαλλαγμένη ἀπὸ ἰδεολογικὲς διαστρεβλώσεις, ἰσότητα προϋποθέτει τὴν ἀναγνώριση τῶν διαφορῶν. Αὐτὸ ὅμως πὺς κυρίως πρέπει σήμερ νὰ ἐπιστημανθεῖ, εἶναι πὺς ἡ κοινωνικὴ ἀξιολόγησις αὐτῶν τῶν διαφορῶν ὄχι μόνον δὲν ἀνταποκρίνεται στὴν ἐπιστημονικὴ ἀλήθεια, ἀλλὰ εἶναι ἐκείνη ἀκριβῶς πὺς ἔχει διαμορφώσει τὰ κοινωνικὰ στερεότυπα, τῶν ὁποίων ἡ ἀναμφισβήτητη δύναμη συνέβαλε ἰδιαίτερα σὲ αὐθαίρετες διακρίσεις σὲ βάρος τοῦ θηλυκοῦ γένους.¹¹ Στὴν κοινωνικὴ καὶ πολιτισμικὴ πραγματικότητα μέσα στὴν ὁποία ζοῦμε, ἡ ἀνωτερότητα τοῦ ἀνδρικοῦ φύλου θεωρεῖται δεδομένη τόσο ἀπὸ τοὺς ἄνδρες ὅσο καὶ ἀπὸ τὶς γυναῖκες. Ἡ ἐξήγησις τῆς αὐθαίρετης αὐτῆς ἀξιολόγησις δὲν εἶναι δύσκολη, ὅταν σκεφτεῖ κανεὶς πὺς στὸ δυτικὸ πολιτικὸν μας οἱ κοινωνίες εἶναι ἀνδροκρατικὲς ἢ ἀνδροκεντρικὲς καὶ ὀρίζουν τὸ φύλο μέ ἄξονα τὸ ἀρσενικὸ εἶδος· οἱ ἴδιες οἱ γυναικὲς ἀξιολογοῦν τοὺς ἑαυτοὺς τοὺς μέ βάση τὶς ἀξίες καὶ τὰ κριτήρια τοῦ ἀνδρα καὶ, κατὰ συνέπεια, ἐπικυρῶνουν τὸ στερεότυπο καὶ τὸ ἀντι-ὑποτιμῶνται συλλογικά.

Ὅταν οἱ γυναικὲς καλοῦνται νὰ ἐκτιμῇσουν τὰ δύο φύλα, βρίσκουν περισσότερα κολεκτικὰ χαρακτηριστικὰ γιὰ νὰ περιγράψουν τοὺς ἄνδρες καὶ συχνὰ τοὺς ἀποδίδουν ἐκείνες τὶς ἰδιότητες πὺς ἡ κοινωνία ἀξιολογεῖ θετικά.

8. J. Levy and M. Reid, «Variations in Cerebral Organization as a Function of Handedness, Hand Posture in Writing and Sex», *Journal of Experimental Psychology: General* 1977.

9. MacGlone and W. Davidson, «The Relation between Cerebral Speech Laterality and Spatial Ability with Special Reference to Sex and Hand Preference», *Neuropsychologia*, 1973, 11, σελ. 105-113.

10. Bz. S. Wietson, «Sex and the Single Hemisphere: Right Hemisphere Specialization for Spatial Processings», *Science*, 1976.

11. Z. Luria, J.Z. Rubin, F. Provenzano, «The Neonate's Gender and the Eye of the Beholder: Parents' View of Sex of New Born», *American Journal of Orthopsychiatry*, 1974, 44.

Τά στερεότυπα που άφορούν τη γυναίκα είναι συνηθώς δυσμενής γι' αυτήν και πάντα λιγότερο αξιόλογα από τα ανδρικά στερεότυπα.

Σέ μία πολύ ενδιαφέρουσα μελέτη-έρευνα της B. Zazzo¹² με θέμα τη διαφορική ψυχολογία των εφήβων, εικονογραφείται καθαρά η ιδέα που έχει η νέα κοπέλλα γιά το φύλο της. 'Από τά άποτελέσματα της έρευνας, αυτό που έκανε ιδιαίτερη εντύπωση ήταν οι άπαντήσεις των κοριτσιών, όταν ρωτήθηκαν ως προς την όμοιοτήτά τους μέ τό θηλυκό στερεότυπο που οι ίδιες είχαν προτείνει. Οι περισσότερες τό άρνήθηκαν όταν χρειάστηκε νά περιγράψουν τόν έαυτό τους, τό δέχτηκαν όμως—άσυνείδητα—όταν περιέγραψαν τίς άλλες κοπέλλες. 'Απ' αυτό φαίνεται πόσο οι ίδιες ύποβαθμίζουν τό φύλο τους—άφου άποκηρύσσουν τίς ιδιότητες που τού άποδίδουν όταν άξιολογούν τόν έαυτό τους—και πόσο λίγη άλληλέγγυες αισθάνονται μέ τίς όμόφυλές τους. 'Αντίθετα, στίς άπαντήσεις των άγοριών δέν παρατηρήθηκε καμιά τέτοια διαφορά.

Οί διαφορές αυτές των φύλων προσδιορίζουν τήν άνδρική και τή γυναικεία συμπεριφορά, των όποιων θά προσπαθήσουμε, μέσα από τήν όπτική της ψυχολογίας, νά σκιαγραφήσουμε τίς ψυχοκοινωνικές βάσεις. Θά προσπαθήσουμε δηλαδή νά δούμε κατά πόσο τά κοινωνικά δεδομένα μπορούν νά συμβάλουν στή διαμόρφωση της προσωπικότητας ανάλογα μέ τό φύλο, χωρίς βέβαια νά ξεχνάμε τήν άλληλεπίδραση των ένδογενών και έξωγενών παραγόντων, τού βιολογικού και τού περιβαλλοντικού, κι αυτό γιατί κανέναν ντετερμινισμό δέν μπορεί νά εξηγήσει τό θέμα, ούτε ό βιολογικός ούτε ό κοινωνικός.

"Όπως είναι γνωστό, προσωπικότητα συγκροτείται μέσα από τή διαδικασία της κοινωνικοποίησης, αυτής της μεγάλης παραγωγικής μηχανής των πολιτισμικών προτύπων.

Μία από τίς πιό σημαντικές μορφές κοινωνικοποίησης είναι ή άπόκτηση της ταυτότητας τού φύλου, της ψυχολογικής ταυτότητας. 'Ονομάζουμε ταυτότητα τού φύλου τό ιδιαίτερο συναίσθημα που άποκτά ένα παιδί συνειδητοποιώντας ότι άνήκει στό ένα ή στό άλλο φύλο. Γιά τήν άπόκτηση αυτής της ταυτότητας συμπτύσσονται από τή μία μεριά ή άντιληπτικότητα τού παιδιού, που έχει πάψει πιά τά τελευταία χρόνια νά θεωρείται σάν ένας πεπτικός σωλήνας, σάν ένας άγραφος χάρτης που έγγράφει και άπορροφά τό όποιοδήποτε έρέθισμα χωρίς καμιά δική του διεργασία, και από τήν άλλη οι στάσεις των γονιών που έμπεβαίνουν άναγκαστικά από τίς πρώτες ώρες, τίς πρώτες ήμέρες, τούς πρώτους μήνες, τά πρώτα χρόνια της ζωής, γιά νά μεταβιβάσουν στό παιδί τίς δικές τους άξίες, τά δικά τους

πρότυπα, τά δικά τους στερεότυπα ως προς τό φύλο του. Μέσα άπ' αυτή τή δυναμική σχέση που άναπτύσσεται άνάμεσα σούς γονείς—και άργότερα άνάμεσα στό ευρύτερο περιβάλλον—και τό παιδί, γίνετα ή μεταβίβαση των πεποιθήσεων των γονιών, των έλλείδων τους, των φόβων, των προσδοκιών και των άπαιτήσεων τους ως προς τό φύλο τού παιδιού, χαλκεύεται ή ψυχολογική του ταυτότητα. Φυσικά, ή ταυτότητα αυτή τού φύλου είναι γερά στηριγμένη στή βιολογία, άφου από τή γέννηση τό φύλο όρίζεται μέ βάση τά άνατομικά χαρακτηριστικά. 'Από τή στιγμή της γέννησής του τό παιδί μεγαλώνει άνάλογα μέ τό φύλο που τού άναγνωρίστηκε μέ βάση τή μορφολογία του. Σιγά-σιγά όμως θά φτάσει νά αισθάνεται κορίτσι ή άγόρι άνάλογα μέ τό πρότυπο που τού προτείνεται και που τού όρίζεται κάθε στιγμή. Θ' άποκτήσει, έκτός από τή βιολογική του ταυτότητα, και τήν ψυχολογική ταυτότητα του, τήν ταυτότητα τού φύλου του, που συγκροτείται και διαπλάθεται από τόν τρόπο μέ τόν όποιο τό περιβάλλον τό ανατρέπει, τό βλέπει, τό άναγνωρίζει.

Η ψυχολογική ταυτότητα τού φύλου είναι τόσο δυνατή και ούσιαστική γιά τήν ύπόλοιπη ζωή, ό ψυχολογικός προσανατολισμός τού φύλου είναι τόσο ισχυρός και άμετάκλητος, που άποδειχτηκε προτιμότερο νά προσαρμόζεται, όταν χρειάζεται, τό άνατομικό φύλο στό ήδη συγκροτημένο ψυχολογικά παρά τό αντίθετο.

Μιά περίπτωση που εικονογραφεί ιδιαίτερα τό ρόλο της ψυχολογικής ταυτότητας τού φύλου είναι τό παρακάτω γεγονός που περιγράφει ό φυσιολόγος J. Money.¹³ Σ' ένα από τά άγόρια ένός ζεύγους μονοωγενών διδύμων έγινε τυχαία πρεοεκτομή τήν ώρα της περιτομής, όταν τό παιδί ήταν 7 μηνών. Μετά άπ' αυτό ή μητέρα, όχι μόνο δέν άπελπίστηκε αλλά άποφάσισε μόνη της νά μεγαλώσει τό παιδί σάν κορίτσι. Τό άποτέλεσμα ύπήρξε έκπληκτικό. Η συμπεριφορά των διδύμων ήταν τελείως διαφορετική. Τό κάθε παιδί είχε ένστερνιστεί τόσο έντονα τό φύλο που τού είχαν άναγνωρίσει, ώστε ήταν άδύνατο νά φανταστεί κανείς ότι ήταν δίδυμα και μάλιστα μονοωγενή, μέ τό ίδιο άκριβώς γενετικό και όρμονικό υπόστρωμα. Οι γονείς δηλαδή καθόρισαν τό φύλο τού παιδιού, τού έδωσαν τά φυλετικά χαρακτηριστικά από μόνη τήν άναγνώριση τού φύλου του και τήν έκπαίδευσή του, ενώ ή χειρουργική άνέλαβε τήν άντικατάσταση των φανερών γεννητικών όργάνων άποδίδοντας στό παιδί και άνατομικά τό φύλο που είχε ψυχολογικά άποκτήσει.

Είναι ιδιαίτερα άξιοσημείωτο ότι παρόμοιες περιπτώσεις, που άπεικονίζουν τήν άπόκτηση της ψυχολογικής ταυτότητας από τήν άγωγή μόνο, βρίσκει κανένας και στήν άρχαία μυθολογία, όπου τό

12. B. Zazzo, *Psychologie différentielle de l'adolescence*, PUF, 1972.

13. J. Money, «Ablatio Penis: Normal Male Infant Sex Reassigned as a Girl», *Archives of Sexual Behavior*, 1975, 4, σελ. 65-70.

ρόλο τοῦ χειρουργοῦ τὸν ἀναλαβαίνουν οἱ θεοί.

Ὁ ἀρχαῖος συγγραφέας Antoninus Liberalis¹⁴ περιγράφει μὲ γλαφυρὸ τρόπο τὸ μῦθο τοῦ Λευκιππου: Ἡ Γαλάτεια παντρεύτηκε τὸν Λάμπρο πού ζοῦσε στὴ Φαιστό τῆς Κρήτης· ἦταν ἕνας ἄντρας ἀπὸ καλὴ οἰκογένεια, ἀλλὰ φτωχός. Ὅταν ἡ Γαλάτεια ἔμεινε ἐγκυος, ὁ Λάμπρος εὐχήθηκε νὰ ἀποκτήσει ἀγόρι κι ἔδωσε ἐντολὴ στὴ γυναῖκα του, ἂν γεννήσει κορίτσι νὰ τὸ ἐξαφανίσει. Ὁ Λάμπρος ἔξευγνε μὲ τὸ κοπάδι του καί, στὸ μεταξὺ, ἡ Γαλάτεια ἔφερε στὸν κόσμον μιὰ κόρη. Λυπήθηκε νὰ τὴν ἐκθέσει, ἐπειδὴ κιόλας σκεπτόταν τὴ μοναξιά τοῦ σπιτιοῦ της. Τὰ δνεира καί οἱ χρησμοὶ ἦρθαν τότε σέ βοήθειά της, ὑποδείχνοντάς της ν' ἀναθρέψει τὴν κόρη της σάν ἀγόρι. Ἐτοί καί ἔκανε, δίνοντάς της τὸ ὄνομα Λευκιππος. Ἡ κόρη μεγάλωνε καί ἔγινε ἀνείπωτα ὀμορφὴ. Ἡ Γαλάτεια ἀπὸ τὸ φόβο πὼς δὲν θὰ μπορούσε πιά νὰ τὸ ἐξαλείψει τὸ Λάμπρο κατέφυγε στὸ ἱερό τῆς Λητώς καί παρακάλεσε τὴ θεά νὰ ἀλλάξει τὸ φύλο τῆς κόρης της, ὅπως εἶχε γίνει καί σὲ ἄλλες περιπτώσεις πού ἀναφέρει ὁ συγγραφέας. Ἡ Λητώ λυπήθηκε τὴ Γαλάτεια καί ἀλλάξε τὸ φύλο τῆς κόρης.

Ἀμέσως μετὰ τὴ γέννηση ἀρχίζει νὰ δημιουργεῖται ἡ γνωστὴ τριαδικὴ σχέση ἀνάμεσα στοὺς γονεῖς καί τὸ παιδί, ἰδιαίτερα μάλιστα ἡ ἀμφίδρομη σχέση μητέρας-παιδιοῦ, γιατί ὁ πατέρας παίξει μικρότερο ρόλο (ὁ ρόλος του εἶναι περισσότερο συμβολικὸς).

Τὸ παιδί μὲ τὴν ἰδιαίτερη κληρονομικὴ του προικοδότηση, μὲ τὸ δικό του ψυχονητικό ρυθμό (π.χ. τὸ ρυθμὸ θηλασμοῦ), καθορίζει, καθοδηγεῖ ὡς ἓνα σημεῖο τὴ στάση τῆς μητέρας, πού μὲ τὴ σειρά της τοῦ δημιουργεῖ ἐξαρτήσεις, συνδέσεις μὲ τὸν ἑαυτὸ της καί μὲ τοὺς ἄλλους. Ἡ μητέρα μεσολαβεῖ ἀνάμεσα στὸ παιδί καί τὸν ἐξω κόσμον καί ἔτσι τοῦ μεταβιβάζει τὶς δυνατότητες, ἀλλὰ καί τοὺς περιορισμούς τῆς προσωπικότητάς της, τὶς συγκρούσεις της ἀλλὰ καί τὶς πηγές ἀπ' ὅπου ἀντλεῖ τὶς σγκινήσεις της, τὰ συναισθήματά της, τὶς ἀξίες της. Ἡ ποιότητα τῆς σχέσης, ὁ τρόπος αὐτὸς ψυχосуναλλαγῆς μητέρας-παιδιοῦ, ἡ μεταβίβαση τῶν ἀξιών της καί τῶν στερεοτύπων στὰ ὁποῖα ἡ ἴδια πιστεύει καί τὰ ὁποῖα ἀντανάκλουν τὸν κόσμο ἀπ' ὅπου προέρχεται, ἐπηρεάζουν τὴν ὅλη ἀνάπτυξη τῆς προσωπικότητάς τοῦ παιδιοῦ καί φυσικὰ «δημιουργοῦν» τὸ φύλο του, χαράσσοντας τὴν ψυχολογικὴ του ταυτότητα.

Τὸ περιεχόμενο τοῦ σχετικοῦ μὲ τὸ φύλο προτύπου πού μεταβιβάζεται ἡ μητέρα καί γενικὰ τὸ περιβάλλον ἐσωτερικεύεται ἀπὸ τὸ παιδί, καί ἔτσι ἀργότερα, βοηθούμενο καί ἀπὸ τὸν μηχανισμό τῆς μίμησης, τὸ παιδί εἶναι ἑτοιμὸ νὰ ταυτιστεῖ μὲ τὰ πρότυπα τοῦ φύλου του, πρότυπα κυρίως ἀνταγωνιστικά, μιᾶς ἱεραρχημένης κοινωνίας, ἐνῶ μαθαίνει

συγχρόνως ν' ἀποκτᾷ διαφορετικὴ συμπεριφορὰ ἀπὸ τὸ ἀντίθετο φύλο. Μέσα ἀπ' αὐτοὺς τοὺς μηχανισμούς τῆς μεταβίβασης, τῆς ταύτισης, τῆς μίμησης, τὸ παιδί διαμορφώνει τὴ συμπεριφορὰ του ἀνάλογα μὲ τὰ πρότυπα πού ἡ κοινωνία μέσα στὴν ὁποία ζεῖ καί τὴ ἐξήγησιν τὴν ὁποία ἀνήκει, ἀπαιτοῦν ἀπὸ τὸ φύλο του, τὸ γενετικά καί κοινωνικά καθορισμένο.

Εἶναι ἴσως περιττὸ, σήμερα πού εἶναι κοινὰ παραδεκτὰ ἀπὸ ὅλους τοὺς θεωρητικούς, ν' ἀναφερθεῖ κανεὶς στὴ σημασία τῆς πρώιμης παιδικῆς ἡλικίας γιὰ τὴν ἀπόκτηση καί τῆς ψυχολογικῆς ταυτότητας. Ἀλλωστε, ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὅσοι ἀσχολοῦνται μὲ τὴν ψυχολογία τῆς ἀνάπτυξης, ἀνεξάρτητα σὲ ποιά σχολὴ ἀνήκουν ἢ ποιά θεωρία προσέχουν, τονίζουν ὅλοι τὴν κεφαλαιώδη σημασία πού ἔχει ὁ χρόνος κατὰ τὸν ὁποῖο τὸ παιδί μαθαίνει καί φυσικὰ ὁ τρόπος καί οἱ τεχνικὲς πού τὸ περιβάλλον του υἱοθετεῖ γιὰ νὰ τὸ κάνει νὰ μάθει. Θὰ μπορούσαμε νὰ προσθέσουμε ὅτι καί ἡ ψυχαναλυτικὴ θεωρία δίνει καί αὐτὴ, μὲ ἄλλο τρόπο βέβαια, τὴν ἴδια ἐμφαση στὴν πρώιμη ἡλικία, ὅταν στὴ φάση αὐτὴ τῆς ζωῆς τοῦ ἀνθρώπου, στοὺς τραυματισμούς τῆς παιδικῆς ἰδιαίτερα ἡλικίας, τοποθετεῖ τὸ βασικὸ αἷτιο τῆς κάθε ἀνωμαλίας. Ἡ ψυχαναλυτικὴ θεωρία ὁμως προχωρεῖ καί πάρα πέρα στὴν ἀνάλυση τῆς ψυχосуναλλαγῆς μητέρας καί παιδιοῦ, καί τονίζει καί ἓναν ἄλλο μηχανισμό πού παίξει ἀποφασιστικὸ ρόλο στὴν ἀπόκτηση τῆς ψυχολογικῆς ταυτότητας: τῆς ἐπιθυμίας τῶν γονέων γιὰ ἓνα συγκεκριμένο φύλο. Ἡ ἐπιθυμία αὐτὴ δὲν δημιουργεῖ, δὲν προκαλεῖ τὴ διαφορά τῶν φύλων, ἀλλὰ ἀναπαράγει, σύμφωνα μὲ τὶς συναισθηματικὲς καί διανοητικὲς ικανότητες τοῦ κάθε γονιοῦ, τὶς διαφορὲς, ἐσωτερικεύει τὰ πρότυπα πού ἐπικρατοῦν ὡς πρὸς τὰ φύλα. Αὐτὴ ἡ ἀσυνείδητη «ἐπιθυμία» τῶν γονέων ἔχει γένος (sexualisé) καί αὐτὸ, ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς σύλληψης, θὰ λέγαμε, ὑπάρχει μιὰ προκαθορισμένη ταυτότητα τοῦ φύλου τοῦ παιδιοῦ πού δὲν συμπίπτει ἀναγκαστικά μὲ τὸ βιολογικὸ τοῦ φύλου. Ὅταν ἡ ἐπιθυμία αὐτὴ τὸν γονιὸν, ἰδιαίτερα τῆς μητέρας, μένει ἀνεκπλήρωτη, εἶναι ἱκανή—ὅταν εἶναι ἰσχυρή—νὰ ἐπηρεάσει τὴ συμπεριφορὰ τοῦ παιδιοῦ ἀντίθετα ἀπὸ τὰ πρότυπα τοῦ βιολογικοῦ του φύλου καί νὰ τὸ οδηγήσει, ἀσυνείδητα, ὅπως ἀσυνείδητα λειτουργεῖ, σὲ παρέκκλιση ἀπὸ τὴν κοινωνικὰ καθορισμένη τροχιά του. Ἐτσι, ἡ ψυχολογικὴ ταυτότητα τοῦ φύλου κλονίζεται, πράγμα πού προκαλεῖ στὸ παιδί ψυχολογικὲς συγκρούσεις, πού ὀδηγοῦν σὲ προβληματικὴ ἢ καί παθολογικὴ προσαρμογὴ.

Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς μορφὲς τῆς κοινωνικοποίησης πού ἀναπτύχθηκαν, ὁ ρόλος τοῦ περιβάλλοντος, οἰκογενειακοῦ στὴν ἀρχὴ καί εὐρύτερου ἀργότερα, εἶναι σημαντικός, ὄχι μόνο γιὰ τὸ μελλοντικὸ γνωστικὸ κόσμον τοῦ παιδιοῦ ἀλλὰ καί γιὰ

14. Ἀντονίνου Λιβεράλη, *Μεταμορφώσεις Συναγωγῆς*, 17.

τόν ψυχοσυναισθηματικό του· γιατί πολλές φορές ή κοινωνική αξιολόγηση των χαρακτηριστικών, πού είναι γενετικά προκαθορισμένα, έχει τη δύναμη να τα παρερμηνεύει και είτε να τα διαστρεβλώνει είτε ακόμη να δημιουργεί χαρακτηριστικά καινούργια, επίκτητα, χωρίς καμιά σχεδόν βιολογική βάση.

Οι ψυχολογικές διαφορές λοιπόν ανάμεσα στα αγόρια και τα κορίτσια αντανακλούν αναμφισβήτητα τη συμβολή των γενετικών παραγόντων που διοχετεύονται μέσα από τις ορμόνες του φύλου. Αυτό όμως σημαίνει άραγε ότι για κάθε φύλο ορισμένες ιδιότητες του «χαρακτήρα του» θά παρουσιαστούν όπωσδήποτε, όποιο και να είναι το κοινωνικό περιβάλλον; Ή ακόμα, αυτές οι διαφορές όρίζουν άραγε ή πρέπει να καθορίζουν ποιοι κοινωνικοί ρόλοι αντίστοιχούν στόν άνδρα ή στή γυναίκα σε κάθε κοινωνία;

Όταν το κλάμα ενός μωρού αξιολογείται από τούς ίδιους τούς γονείς, κατ' αρχήν, σύμφωνα με τό φύλο του: είναι κλάμα θυμού όταν το παιδί είναι άγóri, ενώ είναι κλάμα φόβου όταν είναι κορίτσι...

Σέ μιά έρευνα ζήτησαν από φοιτητές και φοιτήτριες ψυχολογίας να περιγράψουν τά χαρακτηριστικά 12 νεογέννητων βρεφών πού τό φύλο τους δέν είχε ανακοινωθεί. Τά μισά από τά νεογέννητα ήσαν ντυμένα μέ ρόζ χρώμα και τ' άλλα μισά μέ θαλασσί. Ή έκτίμηση τών φοιτητών ως προς τά ιδιαίτερα χαρακτηριστικά ήταν σε συντριπτικό ποσοστό σύμφωνη μέ τό στερεότυπο πού πλανάται ως προς τίς διαφορές τού φύλου. Περισσότερα αναφέραμε πώς οι φοιτητές απέδωσαν τά γνωστά ιδιαίτερα «αρσενικά» χαρακτηριστικά στά νεογέννητα πού ήσαν ντυμένα μέ θαλασσί χρώμα και τά «θηλυκά» χαρακτηριστικά στά νεογέννητα πού ήσαν ντυμένα μέ ρόζ, άγνωώντας βέβαια ότι οι έρευνητές είχαν ντύσει τά βρέφη μέ τό χρώμα τό αντίθετο από τό καθιερωμένο.

Όταν ή λειτουργία και ή διάρκεια τού θηλασμού εξαρτάται από τό φύλο τού παιδιού...

Σέ μιά έρευνα τής I. Lezine¹⁵ πού έγινε σε μητέρες βρεφών και τών δύο φύλων, τό 34% τών μητέρων άρνούνταν να θηλάσουν μέ τό δικό τους γάλα τά κορίτσια τους, διότι θεωρούσαν τό θηλασμό σάν μιά κοραριστική δουλειά ή ότι πώς τίς εμπόδιζε από τήν εργασία τους πού τήν έβαζαν σε πρώτο έπιπεδο, ενώ όλες οι μητέρες τών άγοριών, εκτός από μιά, ήθελαν αντίθετα να τά θηλάσουν μέ τό δικό τους γάλα. Ή διάρκεια τού θηλασμού ήταν συστηματικά πιο μεγάλη γιά τ' αγόρια. Σέ ηλικία 2 μηνών 45' λεπτά γιά τ' αγόρια, 23' λεπτά γιά τά κορίτσια.

Τέλος, κατά κανόνα, τά κορίτσια σταματούσαν τό θηλασμό πιο νωρίς. Καί άκριβώς σ' αυτές τίς πρώτες, φαινομενικά άσημαντες, παραχωρήσεις γιά τήν αυτόνομία τού παιδιού εκδηλώνεται ή έχθρότητα, ή ή ευνία τής μητέρας. Καί αν υπάρχει έχθρότητα, εκφράζεται μέ τήν τάση τής να τό άρνείται τήν έλευσία του, μέ τό ύποτάσσει στις επιθυμίες τής, να τό επιβάλλει πειθαρχία, και να τό δαμάσει όσο μπορεί πιο νωρίς και όριστικά.

Όταν ή έρμηνεία γιά τήν ίδια πράξη, τήν ίδια συμπεριφορά ενός παιδιού, διαφέρει ανάλογα μέ τό φύλο: τό αγόρι όταν διατάσσει θέλει να είναι άρχηγός (!), τό κορίτσι όταν διατάσσει είναι αυταρχικό...

Ό τρόπος πού οι γονείς βλέπουν ακόμη και τά βρέφη είναι σε συνάρτηση μέ τό φύλο πού τούς άναγγέλλεται. Οι ψυχολόγοι Jeffrey, Z. Luria και Rubin έκαναν μιά έρευνα μέ σκοπό ν' άποκαλύψουν τό ρόλο πού μπορεί να παίξει ή γνώση και μόνο τού φύλου τού παιδιού στόν τρόπο πού οι γονείς έρμηνεύουν τίς πρώτες του αντιδράσεις. Ή έρευνα έγινε σε γονείς 24 ώρες μετά τή γέννηση τού πρώτου τους παιδιού. Οι πατέρες είχαν δει τό παιδί τους μόνο πίσω από τό τζάμι τού θαλάμου τών νεογέννητων, ενώ οι μητέρες τό είχαν πιάσει μιά φορά στην άγκαλιά τους. Ζητήθηκε και από τούς δύο γονείς να περιγράψουν τά χαρακτηριστικά τού παιδιού τους. Τά νεογέννητα τής έρευνας, αγόρια και κορίτσια, είχαν κατά τή γέννησή τους τό ίδιο βάρος, τό ίδιο ύψος και τά ίδια άποτελέσματα στις διάφορες κλινικές έξετάσεις πού γίνονται στά βρέφη. Τά άποτελέσματα τού έρωτηματολογίου πού συμπληρώθηκαν από τούς γονείς, έδειξαν ότι τά κορίτσια τά έβλεπαν «χαριτωμένα», τ' αγόρια «γερά». Τά κορίτσια είχαν «λεπτά χαρακτηριστικά», τά αγόρια «άδρά». Τέλος τά κορίτσια τά χαρακτήριζαν «μικροκαμώνένα», ενώ τά αγόρια, παρόλο πού είχαν τό ίδιο βάρος και τό ίδιο ύψος, τά χαρακτήριζαν «ψηλά και γεροδεμένα». Μιά άλλη παρατήρηση πού προέκυψε ήταν πώς, ενώ όλα τά παιδιά τά περιέγραψαν σάν «άφηρημένα», στά κορίτσια απέδωσαν σημαντικά πιο ψηλό βαθμό άφηρημάδας. Τά δεδομένα τής έρευνας αύτής έδειξαν γιά άλλη μιά φορά πόσο τό στερεότυπο τό σχετικό μέ τό φύλο μπορεί να έπηρεάσει και να διαστρεβλώσει τήν αντίληψη τών γονιών και πόσο μπορεί να οδηγείται σε έσφαλμένες έρμηνείες: Οι γονείς δέν αντιδρούν στις πραγματικές ιδιότητες τών βρεφών, αλλά σ' ένα στερεότυπο.

Όταν ή συμπεριφορά πού οι γονείς επιθυμούν από τά παιδιά τους είναι καθορισμένη από τό φύλο τους: επιθετικότητα, ενεργητικότητα, τόλμη, θάρρος γιά «τό αγόρι», παθητικότητα, εύσυγκινησία, λεπτότητα, εύπρεπεια γιά «τό κορίτσι»...

Όταν οι άπαγορευσεις πού δεσμεύουν τή συμπεριφορά έχουν στόχο ανάλογο μέ τό φύλο τού παι-

15. I. Lezine, M. Robin, C. Cortial, «Observations sur le couple mère-enfant au cours des premières exériences alimentaires», *La psychiatrie de l'enfant*, 1975, 18, 1.

Bk. ακόμη O. Brunet, I. Lezine, *Le développement psychologique de la première enfance*, PUF, 1965.

διοῦ: Στό κορίτσι δέν ἐπιτρέπεται νά παίξει μέ μηχανές, τάνκς, κανόνια, αὐτοκίνητα, στό ἀγόρι ἀπαγορεύεται νά παίξει μέ κοῦκλες...

Στό βιβλίο τῶν Maccoby καί Jacklin¹⁶ ἀναφέρονται πολὺ λίγες διαφορές συμπεριφορᾶς ἀνάλογα μέ τό φύλο στά πολὺ μικρά παιδιά. Τονίζεται μάλιστα ὅτι οἱ διαφορές ἀνάμεσα στά δύο φύλα εἶναι μικρότερες ἀπό ὅ,τι στό ἴδιο φύλο. Τά πρῶτα διακριτικά σημεῖα ἐμφανίζονται μέ τήν ἐπιλογὴ τῶν παιγνιδιών, ἐπιλογὴ βέβαια πού κάνουν οἱ γονεῖς γιά λογαριασμό τῶν παιδιῶν τους.

"Ὅταν οἱ τρόποι ἐπαίνου, ἀλλά κυρίως τιμωρίας, εἶναι ὄχι μόνο διαφορετικοί, ἀλλά ἰδιαίτερα αὐστηροί γιά τὰ κορίτσια...

Ἄπό διάφορες ἔρευνες πού ἔκαναν ἡ I. Lezine καί οἱ συνεργάτες της, παρατηρήθηκε πῶς ὁ τρόπος πού οἱ γονεῖς ἀνατρέφουν τὰ κορίτσια τους εἶναι πιό αὐστηρός. Οἱ μητέρες σύμφωνα μ' αὐτές τίς ἔρευνες εἶναι πιό ἀνυπόμονες καί πιό ἀπαιτητικές μέ τὰ κορίτσια τους ἀπό ὅ,τι μέ τ' ἀγόρια τους, καί τιμωροῦν τὰ κορίτσια μέ ἕνα πιό δραστικό τρόπο, ἐνῶ διαθέτουν περισσότερο χρόνο καί ὑπομονή γιά νά ἐξηγήσουν στά ἀγόρια αὐτό πού θέλουν γιά νά τὰ λογικέψουν. Ἡ ἀνάγκη τῆς μητέρας νά ἐπιβληθεῖ ἀπὸ τήν ἀρχὴ στό παιδί, νά τὸ δαμάσει, εἶναι πιό ἰσχυρὴ ὅταν πρόκειται γιά κορίτσι. Τό ἀγόρι, ὅσο καί ἂν εἶναι μικρό καί ἄοπλο, εἶναι ἥδη τό σύμβολο μιᾶς ἐ-

ξουσίας, στήν ὁποία ἡ ἴδια ἡ μητέρα ὑποκύπτει καί συχνά νιώθει εὐτυχισμένη γι' αὐτό. Οἱ δυό τους τυραννιοῦνται ἀμοιβαῖα, σ' ἕνα εἶδος ἐρωτικοῦ παιγνιδιοῦ, ἀλλά σπάνια φτάνουν στήν ἀνοιχτὴ σύγκρουση.

"Ὅταν τέλος ὅλοι οἱ τρόποι διαπαιδαγώγησης (παιγνίδια, βιβλία, ἀργότερα σχολεῖο, μέσα μαζικῆς ἐνημέρωσης) δέν καταλήγουν παρά στήν ἐντονη διαφοροποίηση τῶν φύλων, πῶς εἶναι δυνατό νά μὴν ὑπολογίσουμε τὸν περιβαλλοντικὸ παράγοντα, στό μέτρο πού εἶναι ἱκανός νά προκαλέσει τόσο ἐντονες, ἐπικτήτες διαφορές, πού οδηγοῦν μοιραῖα σέ μιὰ κοινωνικὴ ἀνισότητα τῶν φύλων;

"Ὅλη μας ἡ συμπεριφορὰ, ὅλες μας οἱ ἀντιδράσεις ἐξαρτῶνται ὅπωςδὴποτε ἀμεσα ἢ ἔμμεσα ἀπὸ γενετικούς παράγοντες. Καί κανένας δέν θά μπορούσε ν' ἀρνηθεῖ τήν ὑπαρξὴ βιολογικῶν διαφορῶν πού ἐπεμβαίνουν στή γένεση τῶν ψυχικῶν χαρακτηριστικῶν. Ἀλλά, καί αὐτό εἶναι τὸ ἐνδιαφέρον, αὐτές οἱ βιολογικὲς διαφορές ἀξιολογοῦνται καί ἀναγνωρίζονται ἀπὸ τήν κοινωνία, διευρύνονται καί καλλιεργοῦνται ἀπὸ τοὺς ἰδεολογικοὺς μηχανισμούς. Ἔτσι, δημιουργοῦνται τὰ στερεότυπα τοῦ ἀρσενικοῦ καί τοῦ θηλυκοῦ, πού γι' αὐτό διαφέρουν ἄλλωστε ἀπὸ τὴ μιὰ κοινωνία στήν ἄλλη.

Συμπερασματικά, ἕνα ψυχικὸ χαρακτηριστικὸ δέν κληρονομιέται, δέν γεννιέται, κατασκευάζεται καί κατασκευάζεται μέ ὑλικά γενετικά, μέ δεδομένα πολιτισμικά, καί μέ τὴ δραστηριότητα τοῦ ἰδιοῦ τοῦ ἀτόμου.

16. E.E. Maccoby, C.N. Jacklin, *The Psychology of Sex Differences*, California, Stanford University Press, 1974.